

MIRAN ŠTUHEC

A második világháború utáni szlovén esszé stiláris és eszmei problémái

o. A tárgyalt időszak szlovén esszéirodalma teljességgel strukturált területet képez. Éspedig azért, mert élő választ adott a szlovéniséggel, az irodalom, a kultúra és a nyelv problematikájával kapcsolatos központi kérdések legtöbbszörre, kevésbé jelenítette meg a létezés problémáit, inkább a politikai és történelmi tényezők inspirálták. A tárgyalt terület tarkaságát több területen is érzékelhetjük. Először, a szerzők között ott találjuk valamennyi nemzedék képviselőit; másodsor, az esszéírók különböznek egymástól a nyelvhez való viszonyuk tekintetében, stilisztikai jellemzők és témák határozzák meg őket; harmadszor, különbségek fedezhetők fel szellemi és filozófiai indíttatásukban és világnézeti alapjaikban.

Belső dinamikája a szlovén esszét a nyugat-európai kulturális és szellemi térbe vitte és az esszé így a nemzet, a nyelv, az esztétika és a kritika, az irodalom, a lét, az etika és a morál általános szempontjait alakította. A szlovén esszé fő témái az írók többségénél a nemzet, a nyelv, az irodalom és a kritika valamint az esztétika – kevesebben érdeklődnek az egyéni problémák iránt. Mivel kivételesen mozgalmas félszázad esszéirodalmáról van szó, ennek tematikájában belső elmozdulásokat tapasztalunk. Az irodalmi kérdések többnyire irodalmi eseményekhez kötődnek, az ontológiai és fenomenológiai témák inkább olyan időkben szólalnak meg, melyek kedveznek a filozófiai nézőpontok kifejtésének, a nemzeti témák a nagy történelmi, politikai eseményekkel egy időben éleződtek ki, különösen amikor lehetőség nyílt a szlovénok politikai függetlenségének kivívására.

Ez az esszéirodalom tágabb szellemi, kulturális és művészeti szempontból is kivételes értéket képvisel. Ezen persze nem számszerűsítést és gyakoriságot értek, a szlovén térség a maga kicsinysége miatt eleve sajátos, hanem azt, hogy az esszéirodalom az elmúlt évtizedekben három területen – a témák, az eszmék és a stílus szférájában – alaposan felkavarta a történéseket. Ez a megállapítás akkor is érvényes, ha a szomszédainknál, például a horvátoknál vagy a cseheknel tapasztalható hasonló dinamikával vagy a nyugat-európai térség gyakorlatával teszünk összehasonlítást.

A továbbiakban a jelzett nézőponttal foglalkoznánk, éspedig azért, hogy a bevezető premisszához szolgáljak érvekkel arra nézve, hogy a szlovén esszé eredeti módon, jelentősen és azon a ponton avatkozott a szlovénok életébe, ahol a szorosán vett esztétikai kérdések a társadalmiakkal, valamint a politikai és ideológiai témákkal érintkeznek, és ahol interferencia lép fel a szó legtágabb értelmében vett művészet, filozófia, valamint kultúra és kulturológia között.

1. Elsőként a stílus kérdését vesszük szemügyre. Bevezetőként leírható, hogy a szlovén esszé poétikája mindenekelőtt három stilisztikai elem többé-kevésbé sikeres egyesítését célozza: az interpretatív, a polemikus és a kritikai jelleget, ugyanakkor azt is le kell szögeznünk, hogy néhányan a legkiemelkedőbb szlovén esszéisták közül, mint például Drago Jančar, Marjan Rožanc, Aleš Berger vagy Alojz Ihan nem illik ebbe a modellbe. Ez pedig bizonyára jelzi, hogy a stílust szerteágazó volta miatt alaposabb vizsgálat alá kell venni.

A vizsgált művek stílus tekintetében több párhuzamos utat járnak, jelezve a szerzők indíttatását, akik alaposan színösszevették magukat a területet, másrészt arra figyelmeztet, hogy az egyéni stílus- és nyelvi törekvéseket funkcionálisan kell összekötni a vizsgált kérdésekkel, aktualitásukkal sőt sorsszerűségükkel is. Kissé talán túlzó az az állítás, hogy terjedelmes és tematikailag sokféle esszéisztikájával Josip Vidmar afféle példaképül szolgált volna a fiatalabb szerzők számára. Semmi kétség azonban, hogy stíluselemei, és a Vidmar által megírt témák többsége később megjelenik a közép- és a fiatal nemzedék valamennyi jelentős szlovén esszéistájánál – Marjan Rožancnál, Drago Jančarnál, Jani Virknél, Aleš Bergernél, Alojz Ihannál és másoknál. Esszéírásukat ugyanis pont a »vidmari« belső egyensúly jellemzi, ami nem enged kilengéseket a fecsegésbe, interpretativitásba, tárcajellegbe, a vitairat vagy a kritika szférájába, ami éppenséggel észrevehető mértékben ott van más, ugyancsak kiemelkedő szerzők, mint Tomo Virk, Bojan Štih, Ciril Zlobec vagy Drago Jančar művészetében, főként ha utóbbi politikai esszé írásába fog. Az első csoport szerzőinél a többé-kevésbé kihangsúlyozott egyéni nézőpont és a számtalan stíluselem érzékeny változataiban jut kifejezésre a vidmari struktúra, s ennek egyenes következménye a kihívó jelleg, az elmélkedés, az intuíció és az egyéni érintettség, az aggodás, a kétség, továbbá a lelkesedés és az öröm, a büszkeség és a lelkesültség, néha maga az ünnepélyesség.

Stílus szempontjából az esszéisztika teljes képe annyira bonyolult, hogy arra kell gondolnunk, akik írták, költők és írók, köztük drámaírók, továbbá filozófusok, jogászok, irodalomtörténészek, továbbá orvosok, szociológusok stb. – azaz olyan alkotók, akik a nyelvhez való viszonyukban épp annyira különböznek egymástól, mint kognitív és érzelmi jellemzőikben. A vitairat és a tanulmány jelleg felé való elmozdulást Tomo Virknél, Anton Ocvirknál, Matjaž Kmečnál, Jože Pogačniknál, Dušan Pirjevecnél és még néhány írónál követhetjük nyomon. Kétségkívül a tudományos diskurzust esszéisztikus jelleggel lazítani óhajtó gesztusról van szó. Az interpretativitást közelíti Aleksander Zorn, Denis Poniž továbbá Edvard Kovač, Taras Kermauner, és Jože Snoj, valamint Aleš Debeljak. Interpretációikkal általában bizonyos irodalmi művekhez kapcsolódnak az új kritika szellemében (Denis Poniž, Andrej Inkret) vagy filozófiai sémákat visznek át az irodalom területére (Taras Kermauner). Snoj és Kovač írásaiban az interpretáció az Isten és az ember közötti különleges kapcsolatból adódik, Debeljagnál többek között a kulturológiai szempont kerül előtérbe. Az esszé jellegnek a stílus- és nyelvi tényezőkkel való egyesítése a polemikus, a kritikai és a satirikus karakter felé mozdul el (Bojan Štih).

A stílust illetően a helyzet röviden a következő: különös figyelmet szentel a nyelvnek például Aleš Berger és különösen Milan Dekleva, valamint Uroš Zupan. E szerzők számára már maga a nyelvi megformálás is nyilvánvalóan különleges kihívást jelent. A nyelv ezért nemcsak eszköz, mely a gondolatot formálja meg egy szintézist adó végkifejletig, hanem olyan terület is, ahol döntés születik a vonzó szövegről és az esszéista alkotóerejéről. Ebbe a csoportba sorolható még Jože Snoj, Tone Pavček és Ciril Zlobec. Az esszéisták másik vo-

nala a nyelvet funkciójában kívánja összekötni a logikával, a szemléletességgel, a pontos jelentésvizonyokkal és a nyelvtani szabályok konzekvens követésével. A nyelvet a precizitásnak és a világosságnak (legyen átlátható a felvetett probléma) rendeli alá Marjan Rožanc, Tomo Virk, Drago Jančar és Tea Štoka.

2. Talán nem tévedek azzal a feltételezéssel, hogy az olvasók többségének számára legalább annyira fontos az esszéista által feldolgozott téma, mint a nyelvi és a stílusbeli megformáltság. Merném állítani, hogy fontosabb is. A szlovén esszé tematikáját tekintve elsősorban négy területet fog át – az irodalmat, a kritikát és az esztétikát, a nemzeti kérdéseket, a szlovénságot és a nyelvet, továbbá néhány kiemelkedő személyiséget. Az egyes kérdéseknél gyakorta több téma jelenik meg együttesen, és szintézist kereső elmélkedésnek vagyunk tanúi, mely további más olyan témákra támaszkodik, mint az idő és a múlandóság, a szabadság, az értelem (Tomo Virk, Denis Poniž). Semmi kétség, az irodalom alkalmas volt a létproblémák feldolgozására a szlovén esszéisták idősebb és fiatalabb nemzedékei számára. Spekuláció nélkül állítható, hogy az emberi lét komplex problémáira adott válaszokkal van dolgunk, mint ahogyan a második világháború után az esszéisztika előbb alá volt rendelve a kollektívizmus és a marxizmus eszméinek, majd kapcsolatba került a nyugat-európai fenomenológiai és ontológiai útkeresésekkel, hogy végül elérkezzék az egypártrendszer és a többnemzetiségű állam ígéretes, ám egyszersmind veszélyes perspektíváihoz. Akárhogy is, az írókat leginkább az irodalom különféle nézőpontjai érdekelték. Ez képezett vonzerőt, s ez volt izgalmas az egyes művek továbbá az elvi okokból a teljes korpusz számára is. Volt szó aktuális irodalmi eseményről (Tomo Virk, Matevž Kos) vagy a szlovén irodalomban már kanonizált szövegek újragondolásáról (Taras Kermauner, Andrej Inkret, Spomenka Hribar). Különösen érdekesek az utóbbi elmélkedések, hiszen különböző kontextuális szinteket feltárva, egyenesen a kánon problémáinak közepébe csapnak. Az esszéista diskurzus az irodalmi áramlatok felé szélesült, különösen a modernista és az avantgárd irányzat volt rendkívül kihívó, továbbá a művészet területére való politikai behatolás elleni tiltakozások és a művészetnek a nevelés folyamataiba való bekapcsolásával való egyet nem értés (Josip Vidmar, Ciril Zlobec), valamint a korlátozó színházpolitikával szembeni ellenállás (Vladimir Kralj).

Az esszéisztikát a társadalmi elkötelezettség és az alkotófolyamatok, valamint az autotematikus esszéisztikus reflexiók is foglalkoztatták (Lojze Kovačič, Jože Udovič, Milan Dekleva). A felvetett kérdések némelyike az ideológiai monizmus korában, a második világháború után kétségkívül rendkívül izgalmas s egyben kényes is volt. Az elmondottakhoz sorolnám az egzisztencialista, strukturalista, modern és posztmodern művészeti irányzatokon belüli párbeszéd keresését és az irodalom filozófiai-ideológiai alapjairól folyó esszéizáló gondolkodást. Ez a problematika sok mindenkit ihletett írásra, köztük nemcsak írók és költők voltak (Tone Pavček, Ciril Zlobec, Jože Udovič, Drago Jančar, Marjan Rožanc és mások), hanem szakmai szempontból egy sor egészen különböző alkotó (Janko Kos, Jože Pogačnik, Dušan Pirjevec, Tea Štoka, Aleš Debeljak, Boštjan M. Zupančič, Taras Kermauner). Ez a helyzet, ide sorolnám az esszéírást is a maga kritikai és esztétikai elveivel (Josip Vidmar) vagy az irodalmi ontológiával (Jože Snoj, Milan Dekleva), kétségkívül alaposan árnyalta az aktuális folyamatokat.

Az előző évszázad nyolcvanas éveiben az esztétikai diskurzus mindinkább a szlovénság témája, illetve az aktuális nemzetpolitikai kérdések felé irányult. Középpontban persze a

függetlenségi és a függetlenség utáni problémák egész szövevénye állt (Drago Jančar, Niko Grafenauer). Ennek oka az e korban lezajló politikai, történelmi elmozdulásokban kerekesendő. Igaz ugyan, hogy a szlovénság, a nemzet és a nyelv iránti érdeklődés mindvégig jellemzi esszéisztikánkat. Itt kell felhívnom a figyelmet a nemzeti mivolt megfogalmazására, elsősorban pedig a szlovén történelmi önvizsgálatra, e nép több évszázados politikai peremléteire, nyelvének problémájára, a szlovén nemzet státuszára mindkét Jugoszláviában továbbá a kisebbségi lét és a diaszpórában való létezés problematikájára (Drago Jančar, Alojz Rebula, Miran Košuta).

A létkérdésekről közvetlenül szóltak esszéikben Marjan Rožanc, Jani Virk, Taras Kermauner, Edvard Kovač, és mások, akik a létkérdések, a férfi-nő kapcsolat, az Istenhez fűződő kötelék, az istenkeresés problémája, az ember és a természet vagy a mindenség bonyolult kapcsolata iránt érdeklődnek. A létkérdésekre való összpontosítás vagy más kérdések tematizálása kapcsán mindenesetre gócpont a mindennek értelmét kereső szlovén esszéisztika. Az erről való esszéizálás a válaszokhoz különböző utakat keresett, főként pedig nem hagyhatta figyelmen kívül a „hagyományos létkérdéseket”, mint a véges és a végtelen, az időbeli és az idő feletti, a halál és az öröklét, a földi és a föld feletti, az emberi és az isteni, továbbá a fizikai és a metafizikai jelleg, a félelem, az emberek közötti távolság vagy közelség kérdéseit. További különböző kontextusok terjesztik és főként mélyítik a gondolatokat, kétségeket, félelmeket, a racionalitást és az irracionálisitást. A szubjektum és az objektivitás ellentétére gondolok, amit a huszadik és a huszonegyedik század emberének egyszerűen olyan különböző veszélyekkel kell megtöltenie, mint a rég jelen lévő atomfenyegetés meg az ennél frissebb ökológiai tragédiák, a különböző gazdasági nyomásgyakorlások vagy a globalizáció és a technológiai túlhatalom újabb keletű tendenciái. Nem meglepő persze, hogy az ilyenfajta esszé többnyire az utóbbi húsz év szülötte.

Az elmúlt évtizedek negyedik kiemelkedő témáját az egyes ismert személyiségek szolgáltatták. Drago Jančar, Taras Kermauner, Marjan Rožanc, Janko Kos ilyen tárgyú esszéi azzal a szándékkal íródtak, hogy hangsúlyozzák egy meghatározott személyiség tulajdonságait, jellemvonásait és jelentőségét (pl. Jože Pučnik emberi gazdagságát és erkölcsi hitettségét, Ferdo Kozak tragikus nagyságát vagy Josip Vidmar kultúrpolitikai jelentőségét). Ezek a művek az esszéisztika szempontjából azonban csak akkor keltek teljes életre, amikor a szerzők az adott portrét kiterjesztették és általános dolgokról, pl. a bálványokról, a sport gladiátor jellegéről, az opportunizmusról és gyakorlatiasságról, valamint az elvűségről való elmélkedésé mélyítették, vagy az értékválságról, valamint a ki nem mondott művészeti kritériumokról, illetőleg a mellőzöttségről, a szenvedélyekről és a csalódásokról elmélkedtek.

3. Vizsgálódásunk tárgyának eszmei érintettségét nézve két dologról van szó. Először a szellemi paradigmákat 1945 után többé-kevésbé formáló filozófiai sémák recepciójáról és aktualizálásáról. Másodszor szó van e modelleknek az egyes meghatározóan filozófiai megalapozottságú irodalmi korpuszokra való adaptációjáról. A szlovén esszé a felsoroltakon való elmélkedéseikhez egy sor elméleti alapot talált, továbbá mestereket és beszélgetőtársakat. Egyesek messze visszanyúlnak a tizennyolcadik század végére és a huszadik század első felébe (A. Schopenhauer) vagy még mélyebbre, a tizenhetedik századba B. Pascalhoz, de jobbra a késő tizenkilencedik és huszadik századba tekintenek (F. Nietzsche, H. Bergson, N. A. Bergyajev, M. Unamuno, W. Gombrowicz, M. Heidegger, J. P. Sartre, L. Witt-

genstein, M. Buber, D. Pirjevec, M. Rožanc, G. Strniša) vagy éppenséggel kortársainkhoz fordulnak (E. Lévinas, H.-G. Gadamer, C. Miłosz, R. Carver, J. F. Lyotard, J. Habermas). Az e gondolkodók eszmevilágával való párbeszéd a fiatalabb középnevezdek íróinál a múlt iránti szellemi és filozófiai posztmodern érdeklődésbe kapcsolódik.

Nem lehet céлом a szlovén esszé szellemi profiljának aprólékosabb elemzése, szeretném azonban felhívni a figyelmet egyes esszéírók dinamikájára és bizonyos tartalmi vonásaira. Jani Virknek arról írott esszéiben, hogy a mi a valóság (és mi nem az), mi egyfelől az igazság és másfelől a hazugság, illetve arról, hogy vajon az emberi élet már eleve teljes ámitás-e, ami a világot látszattá alakítja, az életet és a történelmet pedig véletlenek szövénnyévé, könnyen ráismerhetünk Unamuno tragikus életézésére, Ortegának az ipari társadalommal szembeni ellenézésére, valamint az egyesült Európa jelentőségét és kulturális hagyományait hirdető álláspontjára, Heideggernek az „élni a halálért” premisszája és az európai szellem válságának felismerése. A felsoroltakkal összeköthető a nyugat-európai társadalom Virk által felvetett problémája és arról szóló esszéisztikus elmélkedése, hogy Isten az ontológiai garanciája annak, hogy ami van, az valóban létezik. Vagy ugyanezen szerző olyatén vélekedése, hogy a racionalista logika mindannak elvetésével, ami nem kapcsolódik a bizonyítás racionális modelljeihez, továbbá a technikai fejlődés propagálásával ellehetetleníti az érdeklődést az ember és annak a multikulturalitás jelentőségében való kételkedése iránt.

Figyelmeztetnénk még Kierkegaard örökkévalóság- és istenkeresésének aktualizálása, valamint a hatalom akarásának és az örök visszatérésnek nietzschei radikális hangsúlyozására. Jani Virk mindkettejüket bekapcsolta az ember objektív és szubjektív közötti kifizettségének esszéisztikus feldolgozásába. Ugyanezen szerző egy rövid esszéjében még közvetlenül foglalkozik a huszadik század első felének spanyol gondolkodója, José Ortega y Gasset, *A tömegek lázadása* című könyvével. Ebben találja meg a korunk számára érdekes gondolatokat az európai egyesülés dimenzióiról és a tömegek kikerülhetetlen hatásáról egyfelől a popkultúra kialakulására és túlsúlyára, másfelől pedig az individualitásnak, mint európai történelmi kultúrjainak az eltűnésére.

A Martin Bubertól és Emanuel Lévinastól érkező hatások és ösztönzések ismerhetők fel például Edvard Kovač esszéiben. A szlovén író mindkét gondolkodót etikai kérdések kapcsán interpretálta, a jól ismert szlovén esszéista, író Marjan Rožanc istenkeresésének tárgyalásakor. Ennek kapcsán mélyebb etikai jelentéseket keresett, melyek az absztrakt teorémáktól eljutnak az emberek, a nemek, valamint ember és Isten közötti konkrét kapcsolatokig. Kovačnál termékeny talajra találtak mindkét filozófus eszméi akkor is, amikor Istenről és a Másik álláspontjáról írva az egyénről és annak a másik emberrel való kapcsolatáról elmélkedik. Kovač szerint a megszólítás és a válasz jegyében való beszédet is a másik emberhez való viszony alaprajzába kell állítani, és a »beszélő lényként való ébredés« jegyében értelmezni. Kovač akkor is Buberra támaszkodik, amikor az egyén és a közösség kapcsolatáról ír, illetve arról, hogy az individualitás a közösségformáló autentikus kapcsolatok, a »társadalmi kapcsolatok« révén születik meg. Így van ez akkor is, amikor a szerző Kant, Schopenhauer és Nietzsche által állapítja meg az »univerzális racionális etika« válságát és azt állítja, hogy Hegeltől fogva egyetlen elmélet sem segít meghaladni az ember halandóságát, az új etika, az »emberi tartás« megalkotásához alkalmas alapként ismét csak a Másik képe és jelenléte, a »Másik arca« kínálkozik.

Tomo Virk esszéesztikája gazdag gondolati, szellemi és filozófiai háttérével emelkedik ki. A már említett európai szellemek mellett ez a kör olyan gondolkodókig terjed, mint Edmund Husserl, Stephen Hawking, Blaise Pascal, Werner Heisenberg valamint Hérakleitosz, Tine Hribar, Gianni Vattimo és mások. Virk esszéi tematikailag szorosan kapcsolódnak irodalomhoz, Istenhez, időhöz, transzcendenciához, és azt sugallják, hogy az írónak feltétlenül hivatott beszélgetőtársakat kell találnia. Így aktualizálja Dosztojevszkijnél és az egyéni szabadság problémájánál Nietzschének az Isten halálát megfogalmazó szin-tagmáját, főként pedig Pascaltól a rejtőzködő Isten fogalmát. Bizonyos premisszáknak a 17. század nagy matematikusától való adaptációjával Virk feltárta a nagy orosz író, Dosztojevszkij műveiben a rejtőzködő Isten problematikáját. Továbbá az úgynevezett rejtőzködő Istent összekötötte az újkori szubjektivitás megszületésével, a keresztény hagyománnyal, valamint Kafka, Hölderlin továbbá a szlovén Pregelj és Mrak néhány kötetével. A 20. század legfontosabb német filozófusával Tomo Virk több helyen foglalkozik, ami az esszét illeti, legalaposabban *A gondolkodás szigorúsága, »Verwindung« az »Aufgabe des Denkens« lapjain (esszé a soft – a posztmodern – győzelemről)*. Heidegger gondolatát itt hangsúlyozza a távolságtartásban a gondolkodás és a filozófia között, mely utóbbi a győzelem (Verwindung) képtelenségére, illetve Heideggernek a nem metafizikai gondolkodás és a metafizikus filozofálás közti meghasonlására mutat rá. Heidegger a megfelelő filozófus, gondolok itt a „Sein zum Tode” (a halál felé való nyitottság) nála megjelenő kategóriájára megint csak olyan alkalommal, amikor Virk fel próbálja mérni Rožanc elbeszélő művészetének egzisztenciális mélységeit, és az első pillantásra merőben más kontextusban – az alpinista speciális tapasztalatában élezi ki a „Sein zum Tode” tételét.

Heidegger gondolata aktuális a valamennyivel korábbi esszéesztikában, mondjuk, Niko Grafenauernál is. A szlovén költéssel foglalkozó írásaiban és amelyekben a tulajdon művészeti alkotótevékenységét elemezte, következetesen a hermeneutikus körön belül mozgott, ahogyan azt Heidegger ontológiai differenciájának recepciója Dušan Pirjevecnél felrajzolta. A modellt, Grafenauer szerint a »labirintust mint ontógiai matricát« olyan szlovén költők életművében is próbára tette, mint Gregor Strniša és Dane Zajc.

Azon írók közül, akiknek a kapcsán fel szeretném mutatni a szlovén esszéesztika szellemi megalapozottságát, Heidegger eszkatológiájától valószínűleg a legalapvetőbben különbözik Edvard Kocbek, aki Isten segítségével győzi le az elidegenedést, a szellemi ürességet és a semmi iszonyatát. Heidegger magányát, a túlvilág nietzschei hangsúlyozását vagy teszem azt, Hartmannak az emberi kivételezettségről alkotott fogalmát Kocbek esszéi mindenekelőtt úgy értik, mint végletesen pesszimista következményét annak a ténynek, hogy a tudomány és a technika eszközzé silányítja az embert. Kocbek az esszéesztikus gondolkodásba emelte a perszonalizmust, továbbá bizonyos vitalizmust. Persze hangsúlyoznunk kell, hogy Edvard Kocbek számára a halál megvetése a nihilizmus és a szent tagadásának kezdete. Ha egyetértünk azzal, hogy Edvard Kocbek olyan lényként fogja fel az embert, aki csak tulajdon énjének erejére támaszkodhat, akkor az ember Kocbek esszéesztikájában nincs alárendelve a földi törvényeknek, azok prakticista megváltoztatásának és alkalmazásának, hanem olyan teremtmény, aki történelmi meghatározottságát csak Isten segítségével győzheti le, és ezért csak a legfelsőbb rendnek felelős. Ugyanez a helyzet a szabadsággal is, az író a lét szabadságának szellemében leválik az aktuális ideológiákról, a mindennapi gyakorlatról és főként az ember belső világáról.

Világnézeti, filozófiai és ideológiai alapjait tekintve Kocbekhez közel áll France Vodnik. Esszéisztikájában a legjellemzőbb a konzervatív és a kemény katolikus elv következetes kerülése. Etikai alapelveit, például a felebaráti szeretetet vagy az embertársunkról való gondoskodást illesztette az isteni, mondjuk a társadalmi igazságossághoz, így teremtvé olyan alapot, melytől később sem távolodott el. Az ő alkotóelemei az autenticitás, a humanizmus és az étosz, a természettel való összhang, az egyensúly Istennel továbbá a belső egyensúly. Kocbek az elmondottakon túl a személyes, elkötelezett istenkeresést, az autentikus kereszténységet, az etikus szlovénság elszánt keresését valamint a dogmatikus és exkluzivista klerikalizmus és marxizmus következetes kritikájához szükséges következetes »civil« kurázsit hozta a szlovén esszéisztikába. Elveit olyan korábbi gondolkodók alakította, mint Aquinói Szent Tamás, Rotterdami Erasmus, Szent Ágoston, az orosz Nyikolaj Alexandrovics Bergyajev, és később más filozófusok, végül a XIX. és XX. század szlovén irodalma alapján vitte érvényre.

A posztmodern korban Jürgen Habermas német filozófus és szociológus valamint Jean-François Lyotard francia filozófus iránti érdeklődés színesítette az esszéirodalmat elméleti szinten. Mindketten jelen vannak például Aleš Debeljaknak a posztmodern kor kulturális meghatározóiról szóló írásaiban. A szerző felmutat néhány teorémát, egyszersmind vitázik ezekkel, és bekapcsolja a szlovén körülmények hálózatába. Így foglalkozik a modernizmus és avantgárd közé egyenlőségjelet tevő Habermassal, s ebben látja az okát annak, hogy a német gondolkodó a XIX. század végén nem észlelte a művészetben lezajló művészi, tehát főként esztétikai összecsapásokat. Kritikával veszi szemügyre Habermas univerzalisztikus mércéit, melyek úgymond a tudomány, a morál és a művészet területén vinnének el egyazon fejlődési paradigmába. Debeljak kétségkívül elismeri Habermasnak a társadalom demokratizálása és az ember felszabadítása iránti elkötelezettségét, valamint a művészet autonomizálásának következményeit. A szlovén szerző a francia filozófust az Alfred Schultz–Daniel Bell–Jean François Lyotard kötelékbe kapcsolja, s ezzel a posztmodernt a szocializmus kontextusába állítja úgy, hogy feltárja az esztétikai kategóriának a politikaiba való preinterpretációját, melyben a nyelvi játékok, de főként a nagy történetek alkonya mintha kiváló alkalmat kínálna a »pártpolitikai rendszer perfid dominanciájára«.

4. A huszadik század második felében született szlovén esszé fő stílus-, tematikus és gondolati struktúrájába való betekintést az alábbi megállapításokkal összegeznénk: először, a tárgyalt opus fejlődési íve Vidmar esszéitől Rožancon át ível Jančar és Tomo Virk írásaiig; másodsor, a szlovén esszéisztikát leginkább nyitott formájú poétikájával határozhatjuk meg legjobban, de nem pusztán az esszé műfaji jellegénél fogva, amit persze alapjában meghatároz a különböző tartalmak iránti nyitottság, hanem a stílusjegyeknek a megtermékenyítő egyesülés jegyében való gazdagsága miatt is; harmadszor, a leggyakoribb témák az irodalom, a nyelv és a szlovénság; negyedszer, szembetűnő a színes filozófiai-ideológiai alapvetés, és a szlovén esszéisták gyakori beszélgetőpartnerei a lét filozófiájának képviselői (Nietzsche, Bergson, Gasset), az egzisztencialisták (Kierkegaard, Unamuno, Heidegger, Buber, Lévinas), a logikus pozitivisták (Wittgenstein) és a hermeneuták (Gadamer).

FORRÁSOK ÉS IRODALOM

- Adomo W. Theodor, 1999: Esej kot oblika. Beleške o literaturi. Ljubljana: CZ.
- Bense Max, 1974: Esej in njegova proza. Dialogi X/9.
- Debeljak Aleš, 1994: Somrak idolov. Celovec: Wieser.
- Grafenauer Niko, 1991: Tretja beseda. Eseji o slovenski poeziji. Maribor: Obzorja.
- Ihan Alojz, 1997: Platon pri zobozdravniku. Ljubljana: CZ.
- Inkret Andrej, 1968: Esej o dramah Dominika Smoleta. Maribor: Obzorja.
- Jančar Drago, 1999: Konec tisočletja, račun stoletja. Ljubljana: MK.
- Jančar Drago, 1994: Egiptovski lonci mesa. Ljubljana: Mihelač.
- Kermauner Taras, 1975: Zgodba o živi zdajšnjosti. Eseji o povojni slovenski prozi. Maribor: Obzorja.
- Kermauner Taras, 1993: Bog in slovenstvo. Verskokulturni eseji. Ljubljana: Družina.
- Kocbek Edvard, 1974: Svoboda in nujnost. Pričevanja. Maribor: Znanstvena knjižnica – sodobna misel.
- Kos Janko (szerk.), 1979: Sodobni slovenski esej. Ljubljana: MK.
- Kos Matevž (szerk.), 2000: The Slovenian Essay of the Nineties. Ljubljana: Slovene Writers' Association.
- Kos Matevž, 1996: Prevzetnost in pristranost. Ljubljana: Kulturno-umetniško društvo Literatura.
- Pavček Tone, 1994: Čas duše, čas telesa. Ljubljana: Mihelač.
- Poniž Denis, 1989: Esej. Literarni leksikon 33. Ljubljana: DZS.
- Rožanc Marjan, 1969: Demon Iva Daneva. Maribor: Obzorja.
- Rožanc Marjan, 1987: Evropa. Eseji in legende. Ljubljana: MK.
- Rožanc Marjan, 1990: Manihejska kronika. Ljubljana: MK.
- Snoj Jože, 1993: Med besedo in Bogom (so pesniki). Maribor: Obzorja.
- Solar Milivoj, 1989: Esej o eseju. Teorija proze. Zagreb: SNL.
- Štih Bojan, 1995: Jesenska fuga o norcu in smrti. Ljubljana: Dan.
- Vidmar Josip, 1966: Literarni eseji. Ljubljana: DZS.
- Vidmar Josip, 1962: Drobni eseji. Maribor: Obzorja.
- Vidmar Josip, 1981: Esej o lepoti. Trst: Založništvo tržaškega tiska.
- Virk Tomo, 2000: Strah pred naivnostjo. Ljubljana: Literarno-umetniško društvo Literatura.
- Virk Tomo, 1995: Ujetniki bolečine. Ljubljana: Mihelač.
- Zadravec Franc, 1962: Slovenska literarna kritika in esejistika. JiS VIII/1–2.

GÁLLOS ORSOLYA fordítása